

P.B. van der Watt

Vanaf die volksplanting in 1652 vir meer as tweehonderd jaar sou daar net één kerk onder die Hollands- en later die Afrikaanssprekende deel van die Suid-Afrikaanse bevolking wees. Net na die helfte van die negentiende eeu verskyn daar egter 'n diversiteit op die Afrikaner se kerklike kaart: daar bestaan voortaan drie Afrikaanse kerke te wete, die Nederduitse Gereformeerde Kerk, die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika.

Die ontstaanstyd van hierdie kerklike verdeeldheid val te midde van 'n periode van moeilike pioniersomstandighede: blanke-vestiging en staatkundige organisasie het die Transvaalse toneel oorheers. Politieke ontwikkelinge sou dikwels met kerklik-godsdienstige sake deurmekaar loop sodat die kerkhistoriese beeld nie altyd baie duidelik is nie. Dit is juis hierdie faktore wat nie altyd genoegsaam in berekening gebring word by die kerkgeskiedkundige verhaal nie: nie net kerklik-godsdienstige redes nie, maar beslis ook politieke gebeure het 'n deurslaggewende rol gespeel in die ontstaan van meer kerke op die Transvaalse en allengs op die Suid-Afrikaanse bodem. Om iets te noem - die politieke vrese van die Transvalers (byvoorbeeld vir Britse imperialisme) en 'n gebrek aan staatkundige eenstemmigheid én selfs organisatoriese kundigheid (die jare 1850-1860 staan in die teken van verwarrende politieke intriges in die S.A. Republiek) verdien beslis 'n evaluering voordat die kerklike sake van destyds sinvol geïnterpreteer kan word. Daarby was die gang van gebeure op kerklike terrein nie net tot die destydse republiek beperk nie, maar ook die Kaapprovinsie val onder die soeklig. Die stryd in Transvaal rondom die Gesange was nie 'n lokale en geïsoleerde aangeleentheid nie, want reeds gedurende die dertigerjare het hierdie liederboek in die noord-oostelike streke van die Kaapkolonie heelwat beroering, stryd en tweespalt geskep, terwyl verskeie kerkvergaderings sake op 'n onbeholpe wyse hanteer het. Voortrekkers en Agternatrekkers sou die herinneringe aan sulke onverkwiklikhede beslis saamneem na die oorde waar hulle metterwyl sou vestig. Veral vir 'n behoorlike konsipiëring van die kerkgeskiedenis uit daardie dae moet ook in berekening gebring word die individuele optrede van mense, wat aanleiding gegee het tot skerp botsings; natuurlik, soos baie keer gebeur, het 'n gebrek aan kundige onderskeidingsvermoë ten opsigte van die saak soms gelei tot bitter persoonlike aanvalle op die partye in gedrang, waardeur vanselfsprekend onderlinge verhoudinge vertroebel én meermale afsydigheid teenoor mekaar in die hand gewerk is.

Juis omdat die kerkgeskiedenis meermale beskrywe is los van hierdie geïntegreerde agtergrondsgebeure word die soms duistere spieëlbeeld in boeke begryplik - veral wanneer gesoek word na die werklike ontstaansgeskiedenis van die verskillende kerke. 'n Tipiese anomalie in hierdie verband is die stigting van die eerste gemeente in Transvaal in 1842 deur eerw. Daniel Lindley. Beide die Ned. Geref. Kerk en die Ned. Herv. Kerk maak aanspraak op hierdie gemeente te Potchefstroom as hul oudste gemeente! Die voorbeelde van sulke verwarrende interpretasies in die Afrikaanse kerke se geskiedenis kan vermenigvuldig word.

Tussen genoemde twee kerke is die probleemstelling nog altyd: watter kerk is die oudste, met ander woorde die WANNEER-vraag staan voorop. Tussen hierdie twee kerke en die Geref. Kerk is die strydpunt nie 'n ouderdomskwessie nie, maar 'n leerstellige aangeleentheid. Met ander woorde die WAAROM-vraag dring na die oppervlakte: was die ontstaan van die Geref. Kerk in 1859 inderdaad 'n "reformatoriese daad" of maar net 'n onverkwiklike afskeiding? In elk geval wil alle oorsake wat vir die kerklike verdeeldheid aangegee word, dui op 'n sondige verskeurdheid en nie op 'n kerklike pluriformiteit by die Afrikaner nie.

'n Terloopse woord aan die kerkhistorikus is in hierdie verband nie onvanpas nie - veral waar 'n antwoord op die kontensieuse wanneer en waarom van die Afrikaanse kerke se ontstaan gegee moet word. Juis in ons dag vra dit nuwe besinning. Dit is 'n vraagstelling aan die verlede wat nie 'n maklike taak is nie, maar vir kerkgeskiedkundige is dit 'n wetenskaplike uitdaging! Die eindproduk sal geen simplistiese verhaal wees nie - veral as die volgendes aspekte in die ondersoek onthou word:

- a) Vir eers was die kerkhistorikus nie self teenwoordig by die gebeure nie.
- b) Die geskiedenis wat hy beskryf is dus die verhaal van 'n besondere gebeurtenis, wat net eenmaal plaasgevind het - dit kan nie weer herhaal word nie.
- c) Sy beskrywing is dus gegrond op nagelate bronne. Die geskiktheid én voor-treflikheid daarvan moet sorgvuldig bereken word.
- d) Die historikus moet altyd van die nodige wisselwerking tussen hom (die subjek) en die gebeure wat hy wil beskryf (die objek), bewus wees. As subjek is hy gebonde aan sy eie besondere persoonlikheid, bepaalde groep en tyd. Dit moet noodwendig in mindere of meerdere mate meesprek in die evaluering van die objek.

- e) Elke geskiedkundige moet bedag wees op 'n kritiese verhaal. Alhoewel absolute objektiwiteit nie moontlik is nie, sal die historikus volgehoue aandag moet gee aan vermydelike subjektiwiteite. As die objek benader word met bevangenheid, met 'n vooropgestelde doel, wanneer die verlede met 'n bewuste wil tot diens aan die eie saak verkneg word, is die resultaat skeef. Die waarheid oor die verlede moet weergegee word soos die navorser dit vind en nie soos hy glo dit moet wees nie!
- f) Die historikus sal ook rekening moet hou met die relatiwiteit van die historiese kennis. As geskiedenis bedoel was om 'n kroniek te wees, sou 'n vasstaande objektiewe kennis moontlik gewees het. Geskiedenis is egter 'n interpretasie van baie feite en daarom is dit noodwendig verifieerbaar.
- g) Die kerkhistorikus sal steeds moet onthou dat hy in sy vak met 'n teologiese dissipline te doen het en daarom moet hy ooreenkomstig die "histories-teologiese" metode te werk gaan. In die probleem van die ontstaan van die drie Afrikaanse kerke beteken die historiese metode die kritiese hantering van die bronne en die teologiese metode vra dat die gebeure steeds getoets moet word aan die norme wat die Heilige Skrif neerlê vir die ontstaan en bestaan van die kerke¹⁾.

Die kerkhistoriese ondersoek is dus 'n komplekse proses omdat ons nêrens met die blote feite te doen het nie, maar met 'n interpretasie daarvan om tot 'n sinvolle konsipiëring van die geheelbeeld van gebeure te kom.

In die lig van bogenoemde vakwetenskaplike eise moet gekonstateer word: in die Suid-Afrikaanse kerkhistoriografie en dan by name by die geskiedskrywing van die drie Afrikaanse kerke is 'n opvallende tendensieuse element aanwesig; boeke wemel van subjektiewe en apologetiese tendensies; en dikwels is daar 'n geniëpsigheid en nydigheid wat christene onwaardig is. Hierdie onderliggende strominge verdoesel dikwels die waarheid.

En dit is opvallend dat hierdie houding en gesindheid baie keer deurwerk van die akademiese vlak na die kerklike erf. Heel dikwels staan lidmate en predikante van die betrokke kerke met vooringenomenheid en selfs beswadding teenoor mekaar. Dit is ongelukkig die resultaat van 'n gebrekkige kennis van mekaar én daarby ook die feit dat hierdie kennis nie altyd die maksimale objektiwiteit weergee nie, maar gewoonlik dienstig is aan 'n bepaalde kerk se standpunt. Hierdie tendensies kom opvallend sterk na vore

in die geskiedenisboeke van 'n paar dekades gelede. Sonder vrees vir teenspraak kan die bewering gemaak word dat oor die algemeen 'n groter mondigheid (openheid) by hedendaagse kerkhistorici te bespeur is. Vanselfsprekend moet dit die onderlinge gesindheid en die gesamentlike gesprek van die diverse kerkestimuleer.

Myns insiens bestaan die historiese oorsake van die oorspronklike skeiding vanweë die vorige eeu nie meer nie - en indien dit vandag nog as redes aangegee word, is dit 'n kunsmatige of hoogstens oormatige aksentuering van skeidingsfaktore wat werklik niks meer om die lyf het nie. Natuurlik het die meer as honderd jaar van kerklike diversiteit 'n eie besondere stempel op elkeen van die drie Afrikaanse kerke gedruk en is daar ontwikkelingsmomente wat baie beslis verskille en aksente tussen hulle beklêntoon. Maar die destydse prinsipiële geskille (en selfs politieke argumente én individuele optredes) is vandag nie meer relevant nie - hul bestaansgrond het verval.

Gelukkig het die vroeëre kerkhistoriese gesindhede plek gemaak vir 'n hedendaagse kerklike "samehorigheidsgevoel". Samewerking op vele terreine tussen die drie kerke en die bestaan van die Tussenkerklike Kommissie lewer die beste bewyse hiervan. Daarby wys die gewone lew. ook uit dat die lidmate van die kerke saam verkeer op sovele terreine van die maatskappy sonder dat 'n bepaalde kerkverband ooit 'n belemmerende faktor is.

Die amptelike stemme - veral op kerklike vergaderings - wat opgaan vir 'n meer daadwerklike poging om die drie Afrikaanse kerke te verenig, is verblydend én dit hoort so! As daar ooit 'n christelike getuienis van versoening moet uitgaan in ons land, dan kan seersekerlik op eie werf begin word. Die ontstaan en bestaan van drie kerke onder dieselfde volk (en soms sny die verdeling deur dieselfde huisgesin en familiekring) verdien die ernstige christelike aandag. Sekerlik is dit een van die grootste kontemporêre uitdagings wat aan die Afrikaanse kerke gestel word²⁾. Kerkhistorici en kerkleiers sal hierdie uitdaging as 'n eietydse prioriteit moet aanvaar. Die weergawe van 'n getroue historiese beeld (die kerkhistorikus se taak) sal die amptelike samespreking tussen kerkleiers van die periferie na die wesentlike sake laat deurdring.

Die bestaan van drie kerke is so verwarrend as wat dit onnodig is. Alhoewel hulle organisatories langs mekaar bestaan, is hulle inhoudelik nie van mekaar geskei nie - al drie handhaaf die Drie Formuliere van Enigheid, waardeur

die gereformeerde karakter van hul leer uitgedruk word; naas die belydenis is daar ook die kerkregering wat basies dieselfde is, naamlik die sinodaal-presbiteriale ordeningsistees; die liturgie en inrigting van die erediens toon ook meer as opvallende ooreenkomste; en hierby kom nog die feit dat die kerke dieselfde volk in dieselfde taal bedien sodat van kultuurverskille as skeidingsfaktor geen sprake is nie.

Op die weg na eenwording (organisatories) moet enkele sake onthou word. Elke poging tot die herstel van die gebroke gemeenskap moet rekening hou met die sondigheid van die mens: samewerking is nie 'n hoedanigheid wat eie is aan die menslike natuur nie - eerder die van twis, verdeel en skei. Ten tweede sal in so 'n gesprek die kerkgeskiedenis nie verontagsaam mag word nie: daar is indringende vrae wat gestel en beantwoord moet word - vrae aan mekaar, maar ook aan onself, wat veel verhelderend op die huidige situasie kan inwerk. Derdens is amptelike wedersydse kerklike beraadslagings nie genoeg nie; ook die plaaslike gemeente moet opgewerk word en lidmate in aanraking gebring word met die ander twee kerke. En ten laaste moet steeds onthou word dat die motivering tot so 'n versoeningspoging, so 'n kerklike aksie nie primêr mag wees vanuit nasionale oorwegings nie (byvoorbeeld dat die volk se staatkundige voortbestaan ook eendrag vra op die kerklike terrein) of iets anders nie, maar alleen in die lig van die Skriftuurlike gegewenheid van 'n opdrag tot die eenheid van Christus se kerk - ook in 'n sigbare organisatoriese wyse op Afrikaanse bodem!

NOTAS

1. Vgl. F.A. van Jaarsveld, Apologetiek en Objektiviteit in ons Kerkgeskiedskrywing. Ook sy Teorie en Metodiek vir Geskiedenisonderrig. Johannesburg ²1960, 17-55.
2. P.B. van der Watt, Gedagtes rondom 'n kontemporêre Kerkgeskiedenis - met besondere verwysing na die Ned. Geref. Kerk, Pretoria 1975, 8.